

Світлана Романюк,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Чернівецький національний
університет ім. Ю.Федьковича
(м. Чернівці)

Svitlana Romaniuk,

candidate of pedagogical science, associate professor,
Yurij Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi)

УДК 37.091.64 (477.8)

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У ЗАХІДНІЙ ДІАСПОРІ

ETHNO-CULTURAL COMPONENT IN THE CONTENT OF TEXTBOOKS FOR SCHOOLING IN THE WESTERN UKRAINIAN DIASPORA

У статті аналізуються особливості формування етнокультурних цінностей діаспорних українців у англійськомовних країнах проживання впродовж другої половини ХХ ст. та їх відображення в навчальних книгах для системи національного шкільництва зарубіжних українців. Розкриваються провідні засади і засоби втілення у змісті букварів, читанок, граматик української мови, підручників з української літератури життя, побуту, звичаїв і традицій українців на рідній землі та в країнах поселення.

Ключові слова: діаспора, українська діаспора, імміграція, полікультурний соціум, етнокультурний феномен, національна свідомість, національне шкільництво, педагогічний процес, рідна школа, суботня школа, курси українознавства.

The article analyzes the peculiarities of Ukrainian diaspora of ethnic and cultural values in the English-speaking countries of residence during the second half of the twentieth century. and their reflection in educational books for foreign national schooling system Ukrainian. Disclosed key principles and means of implementation in the sense primers, readers published, grammar Ukrainian language textbooks in Ukrainian literature of life and Ukrainian customs and traditions in their native land, and in the villages, teaching opportunities teaching materials for the formation of national consciousness of the young generation of Ukrainian diaspora through display in her spiritual values of Ukrainian ethnics that in today acquired the status of Ukrainians worldwide.

Keywords: Diaspora, Diaspora Ukrainian, immigration, multicultural society, ethnic and cultural phenomenon, national consciousness, national schooling, teaching process, native school, Saturday School, courses in Ukrainian.

В статті аналізуються особливості формування етнокультурних цінностей діаспорних українців у англійськомовних країнах проживання на протязі другої половини ХХ в. та їх відображення в навчальних книгах для системи національного шкільництва зарубіжних українців. Розкриваються провідні засади і засоби втілення у змісті букварів, читанок, граматик української мови, підручників з української літератури життя, побуту, звичаїв і традицій українців на рідній землі та в країнах поселення.

Ключевые слова: диаспора, украинская диаспора, иммиграция, поликультурная среда, этнокультурный феномен, национальное образование, педагогический процесс, родная школа, субботняя школа, курсы украиноведения.

Постановка проблеми. Формування етнокультурних цінностей як основи життєдіяльності етносу – процес складний, тривалий та багатомірний. У різних народів він проходить по-різному, оскільки залежить від багатьох факторів – як внутрішніх, пов'язаних із саморозвитком спільноти, так і зовнішніх, зумовлених середовищем проживання. Неоднозначно проходив він і в українців, які наприкінці ХХ – початку ХХІ століття утвердились не тільки як державна нація, а й сформували своєрідний етносоціокультурний феномен «світове українство». Його головна мета – освоїти духовні надбання попередніх поколінь і примножувати їх у нових умовах розвитку людської цивілізації. Одним із основних засобів її досягнення традиційно виступає система національної освіти, головне призначення якої – передати новим поколінням соціокультурний досвід попередніх, збагатити їх тими етнокультурними скарбами, що зафіксовані в літературі – науковій, художній, публіцистичній, навчальній. Для українців, які проживають поза межами своєї прабатьківщини, вони є найважливішим джерелом етнічного самопізнання і самозбереження в полікультурному соціумі країн проживання та в умовах інтеграційних процесів планетарного масштабу. Тому процес творення літератури, зокрема, й навчальної, яка втілює етнокультурні ідеали й цінності українців, в умовах їх планетарного побутування набуває особливої актуальності й гостроти.

Аналіз останніх досліджень. Зазначимо, однак, що саме цей аспект українознавства ще не привернув належної уваги дослідників. Навіть у працях відомих діаспорознавців Б.Ажнюка, В.Євтуха, В.Кеміня, П.Кононенка, Б.Лановика, М.Лещенко, А.Марушкевич, І.Руснака, О.Сича, П.Сороки та інших, окреслена нами проблема, незважаючи на її актуальність, особливо для четвертої хвилі еміграції (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.), не знайшла відображення.

Формулювання цілей статті – проаналізувати особливості висвітлення в навчальних книгах педагогів західної української діаспори історії, звичаїв і традицій, релігійних вірувань українців, національно-патріотичних ідей та ідеалів як невичерпного джерела життєдіяльності етнічної спільноти у полікультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська діаспора – одна з небагатьох у західному світі, яка десятиліттями самовіддано береже і плекає рідну мову, вбачаючи в ній сенс свого сьогодення й майбуття, найголовнішу ознаку нації. Адже, як зазначав І.Огієнко, «мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традицій. ... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж другим народом» [2, с.4].

Таке сприйняття мови і ставлення до неї зумовлені особливим статусом діаспоритів у країнах проживання. У іммігрантів та їхніх нащадків життя значною мірою роздвоєне: одне у власне американському (канадському, англійському, австралійському) середовищі – школа, праця і тому подібні контакти з навколишнім світом, інше – в колі сім'ї, в національних осередках і в церкві, образно кажучи, в українському гетто, що є своєрідною метонімією України. Загострене відчуття роздвоєності можуть посилювати і такі обставини, як поїздки в Україну, листування з ріднею чи земляками на історичній батьківщині, спілкування і співпраця з українськими громадянами, установами, організаціями, тощо.

Крім того, у нових поколіннях, народжених поза Україною, формуються свої особливості психологічної самооцінки. «Тоді, коли перше покоління ще ототожнює себе з українським народом краю, друге імміграційне покоління щораз більше ототожнює себе з українською громадою в ЗСА чи в Канаді.

Тому перехід з покоління в покоління серед нашої імміграції означає також перехід від національної до етнічної ідентичності» [3, с.215]. Така людина, за словами І. Головінського, «можливо ще бажає затримати почуття етнічної окремішності, однак її екзистенціальне почуття перманентності пов'язане з країною нового поселення... Психологічно поняття батьківщини пов'язане з «тутешнім» існуванням, а думки про повернення «туди» вважаються нереальними. Проблема України, якщо взагалі існує, розглядається в контексті загальнолюдських цінностей» [1, с.117].

І все ж, незважаючи на процеси акультурації та інтеграції дітей і молоді в соціум країни проживання, старші покоління постійно прагнуть передати молодшим знання української мови, історії та культури українського народу. Досягнути цієї мети їм успішно допомагають насамперед рідні школи та школи і курси українознавства, які вже друге століття діють у США і Канаді, а також перейшли піввіковий рубіж в Австралії та Англії. Слід зазначити, що в цих освітніх закладах основними навчальними предметами є українська мова, література, історія та географія, що дають знання про далекий рідний край, зміст яких відображається в букварях, читанках, підручниках з граматики, літератури.

За висловом відомого українського педагога у США Людмили-Надії Хойнацької, система українського шкільництва «... передає... знання учневі про свою спадщину, розбуджує любов до свого рідного, поширює знання про духовні цінності українського народу і його мову, пошану до України, церкви, свого обряду і школи».

Зазначимо, що рідні школи і курси українознавства є основними навчальними закладами українців у західній діаспорі, де вони здобували і здобувають знання з української мови, літератури, історії і культури рідного народу. Педагогічний процес у них триває впродовж 36 навчальних субот щороку у кожному класі. Часто до планів навчання включається ще й релігія – для віруючих православної греко-католицької та католицької церков. Школами опікуються українські громадські культурно-просвітницькі та релігійні організації, об'єднання професіоналів, які підтримують їх фінансово, дають кошти на проведення учнівських конкурсів і свят, видання підручників.

Інколи навчання у суботних школах не обмежується загальноприйнятими предметами. Так, у Свято-Миколаївській школі у Торонто (Канада) окрему увагу приділяють вивченню української поезії ХХст., історії українських поселень у Канаді, культурно-мистецьким здобуткам української діаспори тощо.

Для розширення знань про Україну, формування національної свідомості учнів до навчальних книг – букварів, читанок, граматик для початкових і середніх класів у західній діаспорі широко включаються історико-публіцистичні тексти і художні твори (поетичні і прозові) високого патріотичного пафосу таких авторів, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Антон Лотоцький, Іван Крип'якевич та інших письменників, учених, педагогів і публіцистів – переконливих оповідачів про визвольні змагання українського народу, його героїчну історію, досягнення в різних галузях науки, культури, освіти. Це, наприклад, нариси про лицарів Крут Івги Шугай, спогади про бурхливі героїчні епізоди із бойових дій українського козацтва Михайла Марченка, розповідь про героїв Базару Михайла Павлюка (у підручнику Марії Дейко «Про що тирса шелестіла. П'ята читанка після букваря»); художньо-публіцистичні розповіді про митрополита Андрея Шептицького, про історію створення у Галичині відділів Українських Січових Стрільців, про підпілля боротьбу Української Повстанської Армії з ворогами українського народу тощо. Показовою у цьому аспекті є читанка Марії Овчаренко «Золоті ворота» [4]. Починається вона невеликим текстом про Україну під назвою «Україна синьонеба» та малюнком із зображенням дівчини з косою і стрічкою, яка сидить на пагорбі, а навкруг неї видніються собори, природа України. Зміст підручника – національно-патріотичний. Його формують такі твори, як «Рідний край» Г.Чупринки, «Київ» М.Рильського, «Київ з лівого берега» І.Нечуя-Левицького, «Дніпро», «Заповіт», «Розрита могила», «Гамалія», «Іржавець» та «Сестрі» Т.Шевченка, «Україна» П.Куліша, «Українська ніч» і «Дніпро» М.Гоголя, «Чорне море» Лесі Українки, «Ранок в Криму» О.Олеся. Високим емоційним пафосом перейняті твори Іларіона «Молитва», Н.Забіли «Слово о полку Ігореві, переспів», М.Гоголя «На Січ», Марка Вовчка «Степовий гість», О.Бабія «Під Крутами», О.Олеся «Живи, Україно», П.Тичини «Сон», І.Франка «Україна», «Земле моя», «До великого моменту» та ін. Звичаї і традиції українського народу яскраво змальовують поезії «На святій вечір» та «У різдвяну ніч» Б.Лепкого, «Гагілки», «Перший Великдень на волі» І.Франка, «Великодні звичаї в Україні», колядки і щедрівки («Господар і його дружина», «Божа мати випускає грішні душі з пекла» та ін.).

У багатьох читанках досить добре представлені твори про запорізьке козацтво. Важливе місце у них посідає тема християнства: дітям подаються основи християнської віри, зміст християнських вірувань і свят.

Необхідно підкреслити, що однією з глобальних проблем, яка найбільше хвилює українську громаду західної діаспори протягом останніх десятиріч є інтеграція українців в американське суспільство і водночас необхідність збереження власних національних цінностей.

Великі надії у збереженні власної культури діаспорні українці покладають на художнє слово, яке здатне, на думку представників громадськості і педагогів, створити внутрішні комфортні умови для проживання в іншомовному середовищі, виробити у дітей та молоді високі моральні якості, виховати любов до України, пошану до духовних цінностей українців.

Так, у доповіді В.Голубничого на підготовчій сесії до Світового Конгресу Українців 30 березня 1964 р. пролунала цікава пропозиція щодо розширення тематичного об'єму творчості українських письменників із метою його наближення до навколишнього життя, до нових умов українського зарубіжжя. Доповідач, зокрема наголошував, що «вже настав час, коли нашим письменникам слід би більше писати творів із місцевою тематикою – твори про Америку й Канаду, про еміграцію тощо. Я не скажу, що ця тематика повинна переважати в нашій літературі, а тільки кажу, що її треба більше, ніж є. Бо поруч з творами з такою тематикою, очевидно, читатимуться ліпше й твори з українською тематикою».

Справді, реальний здоровий глузд та прагнення створити для українців внутрішню комфортність в американсько-канадському суспільстві якраз і викликали цю пропозицію. Крім того, автор доповіді передбачав, що саме таке розширення тематики буде цікавим і для читачів в Україні.

Реалії життя в американському (канадському, англійському, австралійському та ін.) суспільстві, фактична периферійність українських духовних цінностей у ньому змушують патріотично налаштовану українську громадськість шукати ефективних шляхів передачі духовних цінностей свого народу новим поколінням українських школярів. Звичайно, українська школа зацікавлена перш за все у виборі учнями-українцями суспільних ідеалів саме українського народу. На це, як відомо, спрямоване викладання предметів у рідних школах та школах українознавства, зміст підручників і посібників для них, оскільки етнічна спільнота і рідна школа прагнуть зберігати в душах своїх вихованців суспільні ідеали українського народу, повагу до землі предків, бажання досягнути скарби української культури.

Зрозуміло, що найбільша відповідальність у вирішенні проблеми вибору українських духовних цінностей покладається в школі на вчителя української мови і літератури, бо художня література, як відомо, передає в образній, емоційно забарвленій формі у просторі й часі суспільні ідеали українського народу, уявлення про українську людину, її характер, менталітет, культуру тощо.

Варто зауважити, що методи і прийоми орієнтації української молоді в діаспорі на етнокультурні цінності українського народу дослідники умовно поділяють на активні й інтерактивні. До активних відносимо відбір для вивчення кращих творів українських письменників, спрямованість дидактичного апарату підручників на активне пізнання національних цінностей; орієнтацію учнів на українську художню книжку для самостійного читання, а також відповідну мовну адаптацію текстів підручників, включення у навчальний процес англійської мови (тлумачення у підручниках українських слів, наявність у підручниках елементів перекладних і тлумачних словників тощо).

Слід наголосити, що більшість читанок останніх десятиліть ХХ ст. була спрямована лише на розкриття українських духовних цінностей (героїчна історія народу, видатні історичні постаті, звичаї та обряди тощо) без методичної реалізації ідеї співвідношення цих цінностей із західними. Тобто, в них проблема вибору (а вона надзвичайно важлива для зарубіжних українців) переноситься за межі навчальних книжок і занять у системі українського шкільництва, що ми умовно визначили як активний метод пізнання і засвоєння власної культури.

До інтерактивних методів і прийомів відносимо такі, що діють на учнів опосередковано, прямо не нав'язуючи їм думки педагогів чи укладачів читанок і підручників. Вони скеровують учнів-українців до формування внутрішніх сталих переконань, допомагають вибору українських етнокультурних цінностей в умовах американської діаспорної дійсності через аналітико-синтетичну розумову діяльність.

Аналіз читанок і підручників з української літератури для середніх класів, де дидактизм є провідним у навчанні і вихованні, свідчить, що інтерактивні завдання спрямовуються на:

- а) пізнання оточуючої дійсності через національно пробуджувану свідомість;
- б) зіставлення українських духовних цінностей із західними;
- в) відстоювання ідеї співіснування українських етнокультурних цінностей із західними (американськими, англійськими, канадськими і т.д.).

У цьому зв'язку особливого значення набуває реалізація основоположного принципу педагогіки – принципу зв'язку навчання з життям, з оточуючою дійсністю.

Цій меті у підручниках слугують науково-популярні, публіцистичні тексти, нариси і художні твори, в яких розкривається життя і побут українців у країнах заходу; запитання і завдання, з допомогою яких порівнюються українські цінності з американськими (чи з духовними цінностями інших суспільств, в яких перебувають українці), окремі тексти-звертання до українського учнівства з метою визначення ними свого місця в неукраїнському суспільстві тощо.

Водночас варто мати на увазі, що не відразу в читанках і підручниках з літератури у 40-50-х роках ХХ ст., після другої хвилі переселення українців у західний світ, з'являється підбір художніх творів і матеріалів, спрямованих на опанування українських етнокультурних цінностей в умовах вибору.

У кінці 50-х рр. минулого століття, ймовірно, через усвідомлення того факту, що Україна ще не скоро може стати вільною і незалежною державою, а українським переселенцям ще довгий час доведеться жити на чужині, проблема вибору етнокультурних цінностей в умовах перебування у чужому світі стала висуватися на перше місце в навчальній літературі.

У читанках і підручниках з'явилися елементи інтерактивних методів і прийомів ознайомлення дітей з оточуючим світом. Їхній зміст став наближатися до учнівського життя в іншомовному оточенні.

Складнішою виявляється ситуація у старших класах, де для вивчення все більше і більше пропонується художніх текстів, а публіцистичні оповіді про рідний край зводяться до мінімуму. Тут головна увага приділяється також завданням на опанування знань із теорії та історії літератури.

Прикладом застосування інтерактивних методів для позитивної орієнтації на національні культурні цінності в умовах американської дійсності можуть слугувати читанки-підручники і хрестоматії К.Кисілевського та інших авторів-укладачів.

Серед запитань і завдань для учнів К.Кисілевський включає такі, що активізують розум дитини на пізнання українських цінностей на американському континенті, в умовах іншої пануючої культури. Дітям пропонується модель поведінки національно свідомого українця, який зберігає свої національні цінності, свою національну свідомість в умовах неукраїнського оточення.

Очевидно, одним із шляхів реалізації педагогічного принципу зв'язку з життям є включення до підручників відомостей про український літературний процес у західному українському зарубіжжі, зокрема в Канаді і США, де, як відомо, з кінця 40-х рр. минулого століття почала формуватися творчість багатьох відомих сьогодні українських майстрів художнього слова. К.Кисілевський вводить для вивчення в середніх і старших класах твори українських письменників західної діаспори. Так, поруч із творчими здобутками славетних класиків української літератури І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, Лесі Українки, І.Франка та ін. з'являються вірші й оповідання Р.Купчинського, С.Парфанович, О.Тарнавського, Л.Мосендза, Ю.Клена, Є.Маланюка, Б.Кравця, У.Самчука, Д.Гуменної, І. Багряного, Л.Храпливої, І.Савицької, що відображали етнокультурні цінності українського народу й діаспорних українців.

Така практика у вивченні літератури поширюється й на читанки І.Боднарчука, М.Дейко, М.Овчаренко, Ю.Любінецького та інших авторів навчальних книжок із літератури. Процес залучення до вивчення творів письменників діаспори розширюється, у підручниках з'являються такі нові імена, як Леонід Полтава, О.Кобець, Яр Славутич, Дмитро Чуб, Р.Завадович, Г.Журба, Й.Позичанюк (Шугай), М.Щербак, Лев Орлигора, О.Тарнавський та ін..

Такий підхід у доборі творів для вивчення активізує увагу школярів до українського літературного життя в діаспорі. Відбувається пізнання учнями українського мистецького процесу в США і Канаді, усвідомлюється значущість внеску письменників діаспори в українську літературу, поглиблюється зв'язок навчання з життям.

У підручнику В.Радзиковича з «Історія української літератури» у 3-х томах, рекомендованого Шкільною Радою УККА для вивчення у школах українознавства (Нью-Йорк, т.3, 1956 р.), виділяється розділ «Письменство на Західній Україні і на еміграції». У підручнику цього ж автора «Історія української літератури» (Нью-Йорк, 1992 р.), адаптованого для шкіл і курсів українознавства, історія українського письменства в діаспорі розкривається в розділі «Серед вихрів і вогнів». У хрестоматії з української літератури ХХ ст., упорядкованої Є.Федоренком і П.Мазуром (Нью-Йорк, 1978 р.) для курсів українознавства і студентів університетів, є розділ «Українська література в еміграції».

Наступним кроком, що сприяє свідомому вибору учнями українських культурних цінностей, є включення у процес навчання творів на теми життя українців у західній діаспорі, в еміграції. Так, у читанці М.Дейко «Про що тирса шелестіла» до вивчення пропонується оповідання Дмитра Чуба із життя українців в Австралії «Пригода з кенгуру». У «Хрестоматії з української літератури для шкіл і курсів українознавства» К.Кисілевського (Нью-Йорк, 1962 р.) подаються уривки книги про Америку видатної української письменниці в еміграції Докії Гуменної «Багато неба», сповненої захопленням красою природи Америки («Кеньйони, або луснемо»). Однак слід зауважити, що у підручниках і хрестоматіях немає послідовної системи питань і завдань на тему життя українців у діаспорі. Матеріали підручників на цю важливу тему дуже бідні.

На жаль, у підручниках і хрестоматіях із літератури західної діаспори відсутній і важливий порівняльний зв'язок зі світовою літературою, зокрема з американською. Видатні художні здобутки Марка Твена, У.Уйтмена, Т.Драйзера, Е.Хемінгуей, Дж.Д.Селінджера, Д.Алґайка, Р.Бредбері та інших, що вивчаються українськими дітьми в американських школах або є широко відомими в Америці, варті переосмислення у зіставленні з досягненнями видатних українців – Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, І.Франка, М.Коцюбинського, В.Винниченка та ін..

Певною мірою включення у підручники з літератури яскравих явищ американського літературного життя було б важливим кроком, новим методичним прийомом, що сприятиме усвідомленню учнями-українцями національної і загальнолюдської значущості власної літератури, її непересічних духовних цінностей.

Висновки. Отже, величезний морально-виховний і художньо-естетичний потенціал українського художнього слова широко реалізується в підручниках західного українського зарубіжжя з метою етнокультурного збагачення школярів і перш за все для формування національної свідомості українських дітей, активного вибору ними цінностей національної духовності. Вважаємо, що в школах західної української діаспори варто поглиблювати пошук новітніх методичних підходів, педагогічних технологій, які б в умовах вибору і співставлення духовних цінностей сприяли вдосконаленню навчально-виховного процесу в системі рідномовного шкільництва, виховували в учнів любов до української мови, культури, духовних надбань українського народу.

1. Головінський І. Поняття «батьківщина» і «діяспора» в інтерпретації екзистенціальної психології / І.Головінський // Сучасність. – 1991. – №3. – С. 117-119.
2. Іларіон (Митрополит). Книга нашого буття на чужині. – Вінніпег, 1956. – 136 с.
3. Ісаїв В. Суспільний стаж, процес асиміляції й етнічна ідентичність українців у Північній Америці / В.Ісаїв // Українці в американському і канадському суспільствах: Соціологічний збірник. Джерсі Сіті, 1976. – С. 210-218.
4. Овчаренко М. Золоті ворота. Читанка для VII і VIII року навчання української мови. Третє поправлене видання / Марія Овчаренко. – Нью-Йорк, 1962. – 256 с.